

УДК 1(091):111.83

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v050.2024.3>

І. І. Верзін

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-0180-2580>

аспірант кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

СВОБОДА ВОЛІ У ФІЛОСОФІЇ У. ОККАМА

Постановка проблеми. Оккам був теологом і філософом, який став відомим у чотирнадцятому столітті тим, що поставив питання про тиранію середньовічних пап, опублікував праці «Короткий розповідь про тиранічний принципат» і «Вісім питань про владу папи». Будучи монахом-францисканцем, він мав прогресивні ідеї всупереч теократичним концепціям католицької церкви. Дуалістична теза Августина з Гіппона про духовну владу та тимчасову владу (Папа та європейські вельможі) була піддана сумніву Оккамом, вважаючи, що духовна влада не буде підпорядкована землі, а буде служити лише порадиником.

Оккам був упевнений у необхідності переосмислення божественної сутності: він пропонує «замінити» існуючу концепцію християнського Бога, небезпечно близьку до плотинівської і авіценнської концепції необхідності, «істинно християнським», на його думку, Богом, чие вільне творіння не могло б підлягати жодному сумніву. У певному сенсі можна сказати, що Оккам пропонує радикалізувати божественні якості, відмовляючись від існуючих напівзаходів і застережень. Питання про те, наскільки йому це вдалося, виходить за рамки цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі в англо- і франкомовній літературі різні спроби інтерпретації філософії Оккама представлено величезною кількістю праць, однак найчастіше ці спроби виводять центральне ядро оккамівської філософії з його логіки або ж з епістемології. Жодна з цих позицій не дає змоги повною мірою оцінити одну з ключових ідей його вчення – ідею божественної всемогутності.

Проблематика досліджувалась низкою вчених, у тому числі – М. Adair [1], D. Youvan [2], A. Baker, J. Halverson [3], M. Wildner [4].

У цій роботі представлено спробу підійти до проблеми інтерпретації з іншого боку, а саме від теологічних уявлень філософа.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є виклад ідей Уільяма Оккама щодо його уявлень про божественне всевладдя і зв'язку цієї концепції з розумінням свободи волі людини в Оккама.

Виклад основного матеріалу. Бог, вважає Оккам, створив людину такою, якою вона є. Саме завдяки цьому добродієними (тобто такими, що

збігаються з божественною волею) виявляються не руйнівні і не протилежні людській природі дії.

Оскільки, стверджує Оккам, весь наш світ представлений тільки індивідуальними суб'єктами, не пов'язаними один з одним безпосередньо жодними відносинами, а будь-яка структура може бути миттєво змінена відповідно до божественної волі, ми можемо стверджувати слідом за Оккамом, що й етична структура може бути піддана таким змінам. Тоді фундаментом етичного (а отже, і добродієного) виявляється божественна воля.

Цим пояснюється, також, те, що один із вищих рівнів добродієності, запропонованих Оккамом, передбачає присутність у людині «теологічних чеснот», тобто потенційної можливості здійснювати без шкоди для себе вчинки, які неможливо витлумачити інакше, окрім як добродієні, через їхнє походження від божественної *potentia ordinata*.

Таким чином, у термінізмі Оккама єдиним суб'єктом моралі є вільна людина, оскільки сама людина повною мірою вільна здійснити «відпадиння» від Бога своїми усвідомленими діями, або ж, навпаки, діяти згідно з божественною волею. Сам же Бог, оскільки він є єдиною моральною нормою, непідвладний моралі.

Наступним важливим моментом, пов'язаним із принципом божественної всемогутності, стає у філософії Оккама здатність до пізнання, яке, впливаючи з вищесказаного, відносячись до морально вільного суб'єкта, теж передбачалося вільним [5]. Однак навіть за загального прагнення Оккама максимально «звільнити» людину у всіх можливих сферах, він розумів неможливість оголошення людської пізнавальної здатності повністю вільною, оскільки подібне рішення піднесло б людину до рівня Бога.

Отже, Оккам змушений накладати на неї низку обмежень, насамперед логічних. У такому разі, у зв'язку з епістемологічною проблематикою також видається цікавим розглянути деякі аспекти логічного вчення Оккама [6].

Що стосується безпосередньо логіки Оккама, сучасним дослідникам Оккам відомий насамперед саме завдяки. Так, Оккам вважається творцем якісної й досі життєздатної системи семіотики, що вплинула на подальший розвиток всієї філософії.

Своєю чергою, безпосередньо в пізнавальній здатності людини Оккам виділяє дві стадії пізнання, перша з яких полягає в емпіричному спогляданні, а друга є інтелектуальною інтуїцією, до якої Оккам включає не тільки перцепцію, але й апперцепцію, а також додає існування здатності до отримання абстрагованого знання. Обидва ці типи пізнання (чуттєве та інтуїтивне) спрямовані на світ унікальних індивідуумів, або сингулярностей (*singularia*), а всю решту знання, крім знання цих індивідуумів, Оккам розумів як абстрактне, позбавлене безпосереднього існування поза розумом [7]. Тобто, згідно з Оккамом, представляє уявний образ, що володіє тільки об'єктивним буттям (*esse obiectivum*), алене має буття суб'єктивного (*esse subiectivum*).

Пов'язано це, насамперед, із думкою Оккама про непростиме гіпостазоване поняття абстракції у вченні реалістів. Абстракція, що утворює в нашому розумі універсалії, існує тільки завдяки сприйняттю низки подібних предметів і образів нашої пам'яті, що передувало їй.

Людина існує у всесвіті індивідуумів, де, як уже було сказано, зустрічається суто із «сингулярностями», які через силу своєї природи крихкі і здатні позначатися тільки самі про себе. Усі зв'язки між такими сингулярностями також абсолютно нестабільні [8].

Оккам, таким чином, формує всесвіт, який суб'єкт пізнання може організовувати відповідно до певних логічних схем, що, втім, не є нічим, крім інтелектуальної фікції (*fictum*). Людина змушена мати справу з речами і, передусім, з їхніми відношеннями через поводження з поняттями і термінами, що відсилають до них [9]. Однак, ці відношення припускають, своєю чергою, більшою мірою роботу з поняттями, ніж із речами.

Таким чином, людина опиняється в дивному становищі: з одного боку, вона вільна самостійно організовувати всі свої сприйняття (на відміну від, припустимо, Канта, в Оккама це упорядкування не конститується нічим, крім горезвісної свободи волі), але з іншого – у пізнанні людина впирається у власні розумові акти, створюючи фіктивні схеми [10].

Знову спираючись на Канта, який багато в чому співзвучний з Оккамом, ми можемо простежити таку схожість: фактично, для обох філософів людина існує в тому самому світі феноменального, без права судити про речі в собі. Крім того, як умову пізнання Оккам також вводить несуперечливість – але це викликає меншу кількість запитань.

Таким чином, лінія філософії Оккама в епістемологічному розрізі багато в чому обмежує етично вільну людину: пізнання і, відповідно, всякі людські судження виявляються обмежені роботою тільки з поняттями, але не з самими речами,

які Оккам виводить зі сфери безпосереднього пізнання, ставлячи між ними та людиною умовні «схеми» [11]. Ми можемо сказати, що ідеї Оккама підводять до того, що пізніше буде названо феноменологічною даністю.

Частково пов'язаним із питанням свободи пізнання виявляється питання каузальності, яке, своєю чергою, зазвичай безпосередньо перегукується з теологічними проблемами. У трактуванні Оккама немає прямого заперечення можливості існування причинних зв'язків, і причинність своїм існуванням ніяк не суперечить божественній *potentia ordinata*. Однак, вона не може бути абсолютно необхідною.

У іншому випадку, *potentia absoluta* Бога виявляється марною і незастосовною до Всесвіту. Отже, всякий причинно-наслідковий зв'язок настільки ж випадковий, наскільки випадковий будь-який інший зв'язок між індивідуальними речами; крім того, вони (індивідууми) дані людині як абсолютно автономні, тобто знання однієї сингулярності не містить у собі жодного знання про іншу, будь то її можлива причина або наслідок [12].

Для людини видається неможливим дізнатися, де саме проявляється ця сама причинність. Істинною і єдиною причиною всього суцього може бути тільки Бог.

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що свобода для Оккама – ключовий принцип, що лежить в основі всієї його філософії, з якого виникає і його номіналістична позиція, і розуміння вкрай важливої ролі людини в цьому номіналістичному світі, де її свобода виявляється нехай і не безумовною, але необхідною [13, 14].

Як було сказано, сама ідея Оккама встановити Божественну свободу щодо створеного Всесвіту ускладнена, оскільки, навіть якщо припустити, що за допомогою *potentia ordinata* Богом було встановлено певний порядок, згідно з яким належало протікати процесу творіння, цей порядок не міг виникнути і зберігатися без участі *potentia absoluta*, оскільки в будь-який момент процес міг бути нею перерваний або видозмінений. *Potentia absoluta*, будучи силою, що перевершує *potentia ordinata*, неодмінно повинна узгоджувати дії останньої, щоб її діяльність була можливою.

Таким чином, якщо ми приймаємо ту передумову, що Оккам звільнив Бога від будь-якого зовнішнього детермінізму. Для утвердження повної Божественної свободи волі він все ще повинен був звільнити Бога від детермінізму, властивого йому за його власною природою, що означало, зокрема, вступ у полеміку з вченням про ідеї. У тому числі, в тому його вигляді, в якому ми зустрічаємо його в Августина, оскільки Оккам не міг визнати тезу про володіння ідей, що суперечить власній філософії, якою є будь-яка реаль-

ність всередині Божественної сутності. При цьому, однак, необхідно було не спростувати сам факт існування ідей, що Оккам і робить, ототожнюючи ідеї з тварними об'єктами.

Метафізика створеного буття має поступитися місцем логіці понять, оскільки очевидно, що між поняттями встановлені необхідно існуючі відносини, проте між речами їх немає [15]. Теорія каузальності Оккама цілком ясно показує, що відбувається з нашим знанням метафізичної структури реальності в ситуації, коли людський інтелект обмежений інтуїцією одиничних, чуттєвих індивідуумів.

Той факт, що сам акт творіння Оккам ставить у залежність від вільного вибору Бога, для якого, в такому разі, можливо діяти не тільки відповідно до правил, які він встановив, а й відповідно до будь-яких інших правил доти, доки в його діях немає суперечності, істотно розширює межі та можливості філософського дослідження, а також звільняє процес божественної діяльності всередині творіння від безлічі обмежень [16]. Водночас, це робить дуже важким твердження будь-якого постійного або необхідного порядку в Божественному творінні.

Свобода Оккама заходить набагато далі, ніж у більшості сучасних йому філософій, і стосується не тільки Бога, а й людини, чий розум виявляється також вільним ставити власні цілі і слідувати їм навіть за умови, що це суперечить Божественній волі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виклад ідей Уільяма Оккама щодо його уявлень про божественне всевладдя і зв'язку цієї концепції з розумінням свободи волі людини в Оккама свідчить про видозміну філософом існуючої системи метафізики. Очевидною, також, є демонстрація впливу деяких найбільш яскраво виражених у його вченні фундаментальних принципів на свободу волі в контексті середньовічної філософії.

У дослідженні зацентовано принципову новизну низки теологічних та етичних нововведень Оккама, охарактеризовано самотність його філософських ідей. Дослідження окреслило маловивчену проблематику оккамівського вчення про необмеженість божественної влади та свободи волі.

Розгляд питань переосмислення Оккамом божественної сутності та радикалізації низки істотних божественних якостей детермінує роль умовно вільної людини в його філософії, чия пізнавальна здатність обмежена взаємодією з поняттями, а також випадковість, що впливає з усього цього. Як свідчить дослідження, термінізм Оккама полягає саме в тому, що людина може повною мірою вільний здійснити «відпадиння» або навпаки, наблизитися до божественної волі.

У статті обґрунтовано, що радикально нова позиція Оккама щодо пізнання Бога ставить людину в ситуацію невизначеності, у якій для неї стає необхідним пізнання дій Бога саме в безпосередній актуальності, тільки в даній конкретній ситуації. Подвійна сутність акту волевиявлення, як свідчить аналітика, що полягає в необхідності людини на підставі вже своєї власної вільної волі мислити і діяти в кожній даній ситуації відповідно до божественної дії, сформувала дефініцію оккамівської етики, що вбачається концептуальною перспективою подальших досліджень даної проблематики.

Література

1. Adair M. Occam's Failure: How the Law of Parsimony in Research Methodology Hinders Definitive Consensus in Education Technology. *Academia Letters*. 2021. №2. URL: <https://www.scielo.br/j/rfilos/a/DffGpryQjZ5VgCLktWDQYxB/>
2. Youvan D. C. Kolmogorov and Occam: Exploring the Intersection of Compression, Truth, and Simplicity in Human Thought and Language. 2024. URL: https://www.researchgate.net/profile/Douglas-Youvan/publication/384803846_Kolmogorov_and_Occam_Exploring_the_Intersection_of_Compression_Truth_and_Simplicity_in_Human_Thought_and_Language/links/6707d19968e0f20a61080d08/Kolmogorov-and-Occam-Exploring-the-Intersection-of-Compression-Truth-and-Simplicity-in-Human-Thought-and-Language.pdf
3. Baker A., Halverson J. "Occam's Razor in Science and Philosophy." In Zalta, E. N. (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2017.
4. Wildner M. In memory of William of Occam. *The Lancet*. 1999. №354(9196).
5. Trachtenberg O. V. William of Occam and the Prehistory of English Materialism. *Philosophy and Phenomenological Research*. 1945. №6(2). P. 212-224.
6. OCKHAM. Breviloquy on the Tyrannical Principality. Petropolis: Voices, 1988.
7. OCKHAM. Eight questions about the power of the Pope. Porto Alegre: Publisher of Great River of South Federal University, 2002.
8. OCKHAM. Notion of knowledge. In: AQUINO, T.; ALIGHIERI, D.; SCOT, J. D.; OCKHAM, W. (org.) *The Thinkers*. Rio de Janeiro: April Cultural, p. 337-347, 1973a.
9. OCKHAM. Epistemological problems. In: AQUINO, T.; ALIGHIERI, D.; SCOT, J. D.; OCKHAM, W. (org.) *The Thinkers*. Rio de Janeiro: April Cultural, p. 348-360, 1973b.
10. OCKHAM. Logic problems. In: AQUINO, T.; ALIGHIERI, D.; SCOT, J. D.; OCKHAM, W. (org.) *The Thinkers*. Rio de Janeiro: April Cultural, volume 8, p. 361-368, 1973c.
11. OCKHAM. Theory of assumption. In: AQUINO, T.; ALIGHIERI, D.; SCOT, J. D.; OCKHAM, W. (org.) *The Thinkers*. Rio de Janeiro: April Cultural, p. 369-373, 1973d.
12. OCKHAM. *Summa of Logic*. London: Preparatory Letters, 1995.

13. PERIN C. S. B. The education in siglo XIV: William of Ockham. Dissertation (Master in Fundamentals of Education), State Parana University, 2005, 138p.

14. RUSSELL B. History of Occidental Philosophy. So Paulo: Publisher National Company, 1965.

15. Ockham W. Philosophical Writings: A Selection. (P. Boehner, Ed.). Hackett Publishing, 1990.

16. Klocker H.R. William of Ockham and the divine freedom. Milwaukee: Marquette University Press, 1996.

Анотація

Верзін І. І. Свобода волі у філософії У. Оккама. – Стаття.

Оккам як яскрава філософська постать опинився у епіцентрі протистояння скоттістів й авероїстів, зайнявши самостійну позицію і, при цьому, перейнявши низку термінів і концепцій з обох сторін. Метою даного дослідження є виклад ідей Уільяма Оккама щодо його уявлень про божественне вселаддя і зв'язку цієї концепції з розумінням свободи волі людини в Оккама. У межах статті проаналізовано видозміну Оккамом існуючої системи метафізики, а також демонстрацію впливу деяких найбільш яскраво виражених у його вченні фундаментальних принципів на свободу волі в контексті середньовічної філософії. Робиться акцент на принциповій новизні низки теологічних та етичних нововведень Оккама, а також на самобутності його філософських ідей. Стаття окреслює малодосліджену в галузевій літературі проблематику оккамівського вчення про необмеженість божественної влади та свободи волі. Зокрема, у роботі розглядаються такі питання: переосмислення Оккамом божественної сутності та радикалізація низки істотних божественних якостей, роль умовно вільної людини в його філософії, чия пізнавальна здатність обмежена взаємодією з поняттями, а також випадковість, що впливає з усього цього. Встановлено, що термінізм Оккама полягає саме в тому, що людина може повною мірою вільний здійснити «відпадиння» або навпаки, наблизитися до божественної волі. Обґрунтовано, що радикально нова позиція Оккама щодо пізнання Бога ставить людину в ситуацію невідзначеності, у якій для неї стає необхідним пізнання дій Бога саме в безпосередній актуальності, тільки в даній конкретній ситуації. Крім того, людина на підставі вже своєї власної вільної волі повинна мислити і діяти в кожній даній ситуації відповідно до божественної дії, що дає змогу говорити про подвійну сутність акту волевиявлення, що пізніше трансформувалась у оккамівську етику.

Ключові слова: Оккам, середньовічна філософія, антропологія, номіналізм, термінізм, божественне волевиявлення.

Summary

Verzin I. I. Free will in Ockham's philosophy. – Article.

Ockham, as a prominent philosophical figure, found himself at the epicenter of the confrontation between Scottists and Averroists, taking an independent position and, at the same time, adopting a number of terms and concepts from both sides. The purpose of this study is to present William of Ockham's ideas about his concept of divine omnipotence and the relationship of this concept to Ockham's understanding of human free will. The article analyzes Ockham's modification of the existing system of metaphysics and demonstrates the impact of some of the most pronounced fundamental principles in his doctrine on free will in the context of medieval philosophy. The emphasis is placed on the fundamental novelty of a number of Ockham's theological and ethical innovations, as well as on the originality of his philosophical ideas. The article outlines the issues of Ockham's doctrine of the unlimited divine power and free will, which are poorly understood in the literature. In particular, the paper deals with the following issues: Ockham's rethinking of the divine essence and radicalization of a number of essential divine qualities, the role of a conditionally free person in his philosophy, whose cognitive capacity is limited by interaction with concepts, and the randomness that follows from all this. It is established that Ockham's terminology is precisely that a person is completely free to realize "falling away" or, conversely, to approach the divine will. It is substantiated that Ockham's radically new position on the cognition of God puts a person in a situation of uncertainty, in which it becomes necessary for him to know the actions of God in the immediate present, only in this particular situation. In addition, a person, on the basis of his or her own free will, must think and act in each given situation in accordance with the divine action, which allows us to speak of the dual essence of the act of will, which later transformed into Occam's ethics.

Key words: Occam, anthropology, medieval philosophy, terminism, nominalism, divine will, free will.